

המוסר אצל שד"ל בראי עמנואל קאנט ודוד יום

דביר חדד – 11.5.2014

1. **הקדמה ראשונה ל"יסודי התורה". מוקדשת לחותנו יחיאל בנימין סגרי:**
"לך אביא היום תשורה את מבחר פרי יגיעי, הלא הוא מאמרי יסודי התורה"
2. **פירוש שד"ל לתורה, לבראשית א', א':**
"יבינו המשכילים כי המכוון בתורה אינו הודעת החכמות הטבעיות, ולא ניתנה התורה אלא להישיר בני אדם בדרך צדקה ומשפט"
3. **שמואל דוד לוצאטו, כתבים; כרך א' – דברי הגות ומחקר, מהות היהדות, עמ' 47-52:**

היהדות היא תורה עיונית-מעשית, דתית-מוסרית: אברהם לימד אותה (לפני לא פחות משלושת אלפי ושש מאות שנה) את משפחתו, והיא נשמרה בקבלה באותה משפחה ארבע מאות שנה. אחרי-כן פיתח אותה משה, לא לפי צורכי משפחה בודדת, אלא לפי צורכי עם שלם, והפך אותה למכלול חוקים (התורה). אחרי-כן פעלו הנביאים, המשוררים והמספרים של המקרא להחדרתה אל לבות בני האדם. שוב פיתחו אותה, על פי התנאים שנסתנו, החכמים, הסופרים, בתקופת אלכסנדר הגדול, העבירו אותה, תמיד במסורת בעל פה, חכמי המשנה והתלמוד והבאים אחריהם. היא המשיכה להשתנות פחות או יותר, ואף להיות ירודה יותר במראה החיצוני בד בבד עם הרעת התנאים החיצוניים של האומה, עד שנת 500 בערך לספירה הנהוגה, כי אז הועלו המסורות על הנייר, פירשו, הבהירו אותן והחילו אותן על צורכי הזמנים החדשים, בלי שינויים יסודיים....

  - 3.1. **היהדות היא, כפי שאמרנו, תורה עיונית-מעשית, דתית-מוסרית. היא תורה, הוראה, ולא מדע...**
  - 3.2. **מהות היהדות צריכה אפוא להיות כפולה, כלומר צריכה להיות מורכבת משני יסודות, שהיינו היהדות מן ההכרח שיהיו לה שתי פנים, האחת עיונית, המתייחסת לדעות הדתיות, והאחת מעשית, המתייחסת לעשיות המוסריות. שני היסודות האלה הם: ההשגחה והחמלה...**
  - 3.3. **הראשון מבטא את הרעיון, כי אין הטובות והרעות שבחינו תוצאה של מקרה, אלא צדק ה' הנותן אותן כגמול על מעשינו הטובים או הרעים...**
  - 3.4. **החמלה, הרגש הזה שנוצר באדם עם היוולדו, היא אצלו מקור החיבה, אהבת הזולת והצדק, והיא לבדה מביאה אותנו לעשות מעשים טובים מבלי שיביאו לנו תועלת, כלומר להיטיב את דרכינו שלא על מנת לקבל פרס; כיוון שרגש החמלה הוא שכר לעצמו, והאדם הרחמן סובל כשעמיתו מתייסר, ואינו מוצא מנוחה כל עוד אינו רואה שפצעו נרפא, או לפחות הוקלו סבלותיו"**
4. **יסודי התורה, עמ' 11, פסקה ג':**
"הריליגיאן הזאת היתה דים לבני ישראל כל זמן שלא היו אלא משפחה אחת, אך כאשר נהיו לגוי גדול, והגיע הזמן להביאם אל הארץ אשר נשבע ה' לאבותם לתת להם, ראה ה' כי צריכים היו לתורות ולמשפטים וללימוד והדרכה ישרה, אם לתקון המדות, להצלחת החברה, ואם להתמדת הריליגיאן, לבלתי יעזבוה וידברו בדרכי הגויים אש סביבותם, או ישארו בלי ריליגיאן, על כן נתן להם התורה הזאת אשר שם משה לפני בני ישראל"
5. **שם, עמ' 55-56:**
"ליהדות שני יסודות עיקריים, שאחד מהם מכוון לעצב את השכל של האדם, והשני את רגשותו... השכל, שחונך לאמונה בהשגחה, לומד לא להסתנוור מהצלות הרשעים ולא להתאכזב למראה ייסורי הצדיקים... הרגשות מצידה, שחונכה לחמלה, קונה בשל כך רכות ואהבת הבריות... שהוא מקור לכל המידות הטובות בתחום החברתי"
6. **שמואל דוד לוצאטו, "יסודי התורה", מחקרי היהדות א', ורשה תרע"ג, עמ' 21 סעיף כ"ה:**
"אמנם עם היות מדת החמלה יסוד גדול וחזק לתקון המדות, אין כחה מספיק להמשיך את האדם ברוחו עד שיתגבר תמיד על תשוקותיו ועל מחסורו, כי יותר יחמל האדם על עצמו מעל זולתו. .. ואם ימצא למלא חסרונו בנזק רעהו, לא תעצר החמלה כח להרחיקו מעשות הרב. לפיכך ראה נותן התורה להוסיף לתקון המדות יסוד אחר, והוא יראת העונש"
7. **שיעורים בתיאולוגיה מוסרית-דתית, עמ' 133:**
[ט"ז] כשם שחוק הטבע, כלומר המוסר הטבעי ... מכוון את האדם לגרום את טובת עצמו מבלי לפגוע בטובת הזולת ... כן הוא חוק הדת, המוסר הדתי ... מצווה כי כל בני אדם, המאוגדים בחברה, ייטו לטובת הכלל;

בלשון אחר, כל יחיד חייב לנאות לטובתו הוא בלי פגיעה בטובת הזולת, ואדרבא עליו לגרום את טובת הזולת בהקרבת חלק כלשהו מטובתו הוא.
[י"ז] להתנהג לפי אהבת הבריות והצדק... זה עיקר תורת ה'...
[י"ח] הדת מודה מכללא, כי בסיס המוסר הוא הרגש.

8. שמואל דוד לוצטו, לקט מתוך כתביו, עריכה: ג. אלקושי, אמת שבהכרה ואמת מוסרית, עמ' 35:

8.1 "כאן כל יסוד מחשבתי, שאין הדת חביבה לאל בשביל אמתתה, רק בשביל תועלתה בתקון המידות... ושאין להרחיק מהאל הגדת דברים בלתי אמתיים, כי להגיד כח מעשר בראשית לבשר ודם אי אפשר"
(עמ' 10-14) מדת החמלה הטבעה באדם מתחלת יצירתו, והיא בו שורש האהבה, והחסד, והישר. והיא לבדה המביאה אותנו לעשות מעשים טובים שלא על מנת לקבל שכר, כי מידת החמלה היא שכר לעצמה, כי החומל כואב בכאב רעהו ולא ישקט עד אם יחבוש את שבר רעהו...
וכל כך היתה החמלה חביבה וגדולה אצל נותן התורה, עד כי מיד אחר מתן התורה בבואו ללמד את העם משפטים (פרשת משפטים סמוכה למתן תורה, ביתרו) את ינתנהגו על פיהם, במה פתח? "כי תענה עבד עברי". הכל יודעים מה היה מעמד העבדים בימי קדם, שהיו אחוזות קונייהם, הם זורעים כשור וחמור, והיה האדון רשאי להכות ולהרוג את עבדיו ואין מחריד. והתורה בתחילת משפטיה קראה דרוור לעבד עברי לבלתי עבד יותר משש שנים...
והנה ישאל אדם: "אם מותר להזיק לאחד נזק מועט הגורם טובה לאחר, הנה נוכל לגנוב מן העשיר ולתת לעני? והתשובה על זה "כי באמת שורת הדין כך היא נותנת, אלא שאי אפשר לבית דין להתיר דבר זה, שמא יאמר כל גנב: "להיטיב נתכונתי."

9. אגרות שד"ל, חלק ה', עמ' 633:

"האברמיזמוס לא יאבד, כי הכרחי הוא לחברה האנושית וכאשר תרבה ותפרץ ההשכלה כן ירבה צרך בני אדם לאברמיזמוס, והאברמיזמוס לא יתקיים אם יאבדו כהני אנשי היודאיזמוס, והיודאיזמוס לא יתקיים בלא שמירת החוקים, ובלא אמונת האותות והמופתים והנבואות..."

10. שם, איגרת 191:

"...הפילוסופים היוונים וההולכים בעקבותיהם, ביכרו את הבלטת שכלם כי רב הוא על פני טיפוח טובת הכלל; ועל כן, במקום להחדיר את המוסר על פי שני עקרונות מעשיים אלו, היה טוב בעיניהם לעשות אותו לנושא ויכוחים ארוכים, ובנו עליו פילוסופיה, מדע. אחרי שבדקתי את השיטות העיקריות שלה דבר זה המתיימר להיות מדע, אני טוען כי המוסר, אם דנים בו כבתורה עיונית, כפילוסופיה, כמדע, רחוק מאוד הוא מלהביא את האדם לנהוג לפי המידות הטובות. המדע, הפילוסופיה, השכל, אינם יכולים אלא להציע את האמצעים המתאימים ביותר להשגת מטרה, טובת הנאה, טובת הנאה אישית עליונה, שאפשר להגיע אליה על פי סדר הדברים הטבעי."

11. שד"ל, יסודי התורה, פסקה ט' (עמ' 13-14):

"ואחרים תקעו יתדם בשווי כל בני אדם, באמרם מה שהוא מותר לראובן ראוי שיהיה מותר גם לשמעון, כי שניהם בני אדם, אין יתרון לזה על זה; א"כ אם הגניבה והגזלה והרציחות מותרות לראובן, ראוי כמו כן שתהיינה מותרות לשמעון; וכל עוד שיודע ראובן שאין המעשים ההם מיתרים לשמעון, ראוי ג"כ שיודה, כי גם לו אינם מותרים, אם לא שיוכיח במישור, כי אין שמעון אדם כמוהו. וגם זה אמת, אך אין שערי התשובה נעולים בפני יצר הרע; כי הנה כן יאמר נבל בלבד: השווי הזה חזיון שוא הוא, כי הטבע הבדיל בני אדם זה מזה במדת כחם ובמדת שכלם, ואחרי שרצה הטבע שאהיה אני גיבור וחברי חלש...אם אני אגנוב ואגזול אותו... אייני יוצא ממחיצתי.. אך אני נהנה במתנה טובה אשר חנן אותי הטבע החפץ ביקרי"

12. 'ירושלים', כתבי משה מנדלסון, ירושליים ותל אביב תש"ז, עמ' 102:

"בכל מצוות תורת משה ופקודותיה אין אתה מוצא אף אחת שמצוה: האמן! או, אל תאמן! אלא כולן אומרת: עשה! או, אל תעשה! על האמונה אין אנו מצווים, כי זו אינה סובלת אלא את הצווי הבא לה בדרך ההכרה"
- מצוטט ע"י שד"ל ב"שיעורים בתיאולוגיה דוגמתית" (כתבים א' עמ' 70)

13. תפקידו ומקומו של רגש החמלה בהגותו של שמואל דוד לוצטו, רון מרגולין, איטליה, תשס"ד:

"מימוש רגש החמלה בחיי האנושות... תפיסת עולם זו מוצגת על ידי שד"ל בבהירות, אך ללא התייחסות משמעותית אל הבעיות הנלוות לתכניה המוסריים של היהדות שהתעוררו בה כבר בשחר ימיה"

14. עקרוני המוסר, דוד יום, מאגנס 1934, נספח א', עמ' 133-144:

"...איזה חלק נוטל השכל, ואיזה חלק נוטל הרגש, בכל פסקי השבח או הגנאי שאנחנו פוסקים: מאחר שבסיס אחד עיקרי לשבח המוסרי הוא, על פי הנחתנו, התועלת שבאיו תכונה או באיזה מעשה, ברי וגלוי שהשכל מן

ההכרח שיהא לו חלק ניגר בכל הפסקים ממין זה...אולם, בעוד שהשכל, כשהוא מודרך ומטופח במלוא היכולת, יש בו כדי ללמדנו על הנטייה המזקת או המועילה של תכונות ומעשים, הוא הוא לבדו אין בו כדי לחולל גינוי או שבח מוסרי. התועלת אינה אלא נטייה אל תכלית מסוימת; ואילו היינו אדישים כליל כלפי התכלית, היינו חשים אותה האדישות כלפי האמצעים. מן הצורך שיתגלה כאן רגש, כדי שנעדיף את הנטיות המועילות על המזיקות. רגש זה אי אפשר לו להיות אלא הרגשה של קורת רוח מאושרם של בני אדם, ורוגז על סבלם...כאן אפוא מלמדנו השכל על נטיות המעשים השונות, ורגש אהבת הבריות מפלה לטובה אותן נטיות שהן מועילות ומיטיבות....

והנה, מכיוון ששלמות המידות היא תכלית, ורצויה היא לשמה, בלי שכר וגמול, ואך ורק למען הסיפוק הבלתי אמצעי שהיא נותנת, מן הצורך שיהא איזה מיתר של רגש שהיא נוגעת בו, איזה חוש-טעם פנימי או הרגשה פנימית (ואחת היא מה שם נקרא לו), שהוא מבחין את הטוב ואת הרע המוסרי, מחזיק בזה ופוסל בזה. "

15. הנחת יסוד למטאפיזיקה של המידות, עמנואל קאנט, ידיעות ספרים 2010:

"עשיית מעשים טובים למען אחרים, בכל מקום שאפשר לעשותם, היא חובה, ומלבד זה יש נפשות רבות המותאמות כל כך לחוש אהדה כלפי זולתן, עד שגם בלי מניע אחר של גבהות לב או של תועלת עצמית הן נהנות הנאה פנימית להפיץ שמחה סביבן ומסוגלות להתענג על הרגשת הסיפוק של אחרים, עד כמה שהרגשה זו היא מעשה ידיהן... אין לה שום ערך מוסרי אמיתי והיא שווה בערכה לנטיות לב אחרות, למשל לנטיית הלב לרדוף אחר הכבוד. כלומר, אין מדובר כאן בפעולות שהינן מתוך נטיית לב, אלא מתוך חובה" (עמ' 50)

"אין אפוא עקרון יסוד עליון אותנטי של המוסריות שאינו מוכרח להתבסס על התבונה הטהורה בלבד בלי תלות בניסיון כלשהו" (עמ' 66)

"יש אפוא רק ציווי קטגורי יחיד, והוא זה: פעל רק על פי אותו כלל פעולה שעל פיו תוכל באותו הזמן לרצות שהוא יהיה לחוק אוניברסלי. והנה, אפשר לגזור את כל ציוויי החובה מתוך הציווי האחד והיחיד הזה." (עמ' 85)